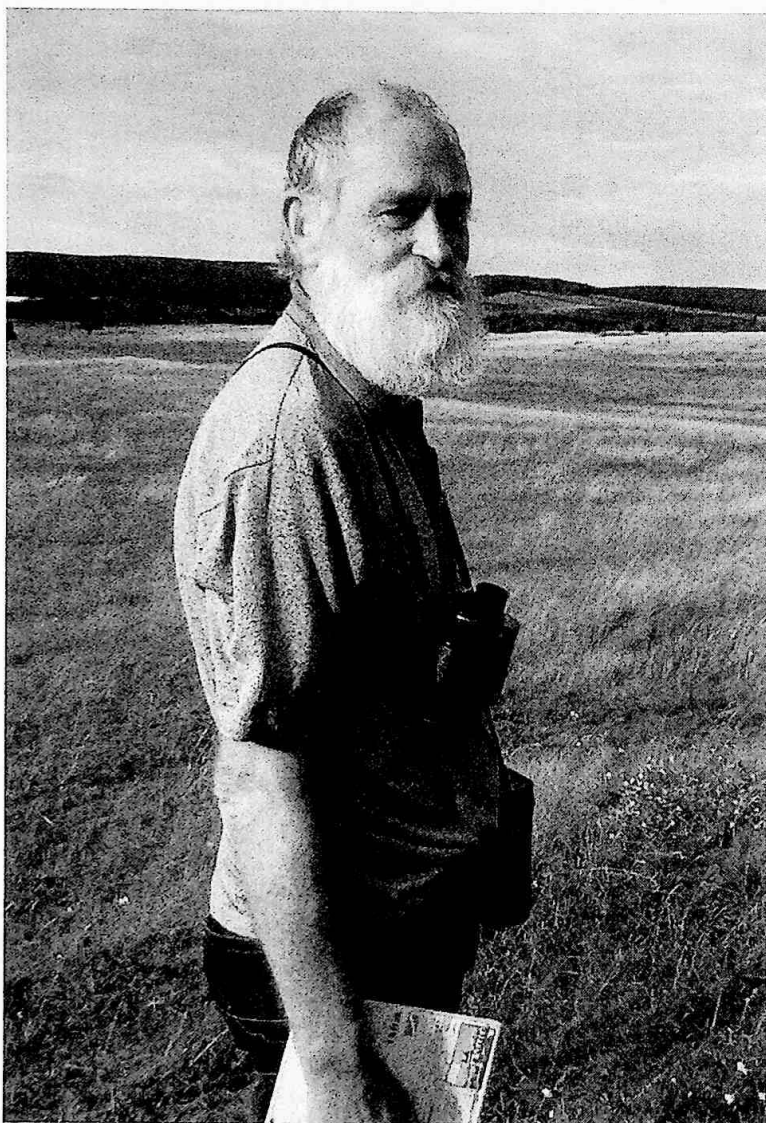

KAPILLER IMRE EMLÉKKÖNYV

2019

KAPILLER IMRE EMLÉKKÖNYV

SZERKESZTETTE:
HORVÁTH ZITA, MIKLÓS DÁNIEL,
MIKÓ ZSUZSANNA, NÉMETH LÁSZLÓ SÁNDOR

Szerkesztette:
Horváth Zita
Miklós Dániel
Mikó Zsuzsanna
Németh László Sándor

© Magyar Nemzeti Levéltár

ISBN 978-963-7226-88-5

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára
Felelős kiadó: Molnár András igazgató

Olvasószerkesztő: Pónuzsné Gramantik Csilla

A borító alapjául szolgáló kép:
Franz Anton Maulbertsch: Padányi Bíró Márton és udvara.
Részlet a sümegi plébániatemplom orgonakarzatáról (Fotó: Zóka Gyula fotóművész)

Borítóterv: Nagy Attila
Nyomdai előkészítés: Máté István

Nyomdai munkák: Pátria Nyomda Zrt., Budapest
Felelős vezető: Simon László vezérigazgató

TARTALOMJEGYZÉK

HORVÁTH ZITA: <i>Búcsúztató</i>	7
Á. VARGA LÁSZLÓ–FEISZT GYÖRGY: <i>Imre mint pásztor</i>	9
BARISKA ISTVÁN: <i>Philipp Inckhofer császári hadiszállító és élelmezési gondnok Kőszegen (1560–1609)</i>	11
BÉRES KATALIN: <i>Pusztaszentlászló, a kiegyezés szülőfaluja</i>	21
DOMINKOVITS PÉTER: <i>Holub József és Házi Jenő levelezése (1919–1939, é. n.)</i>	29
FEISZT GYÖRGY: <i>Elfeledett levéltárnokok 1867–1919</i>	39
GYÁNI GÁBOR: <i>Az átalakuló arisztokrácia – Trianon után</i>	47
GYIMESI ENDRE: <i>„Ércnél szilárdabb és maradandóbb emléket állított magának” – Farkas Dávid országgyűlési képviselő portréja</i>	59
HALÁSZ IMRE: <i>Egy zalai főispán (Teleki Béla) gyermek- és ifjúkori vadászatai</i>	67
HALMOS KÁROLY–TAMÁS MÁTÉ: <i>A hadiszállítás útjai és útvesztői</i>	79
HORVÁTH JÓZSEF: <i>Türjei végrendeletek a 17. századból</i>	87
HUDI JÓZSEF: <i>Lepsény önkormányzata a 17. század utolsó harmadában</i>	95
KISS GÁBOR: <i>Erős vár a mi Istenünk... de kié a temploma? A lovasi ütközet 1753-ban</i> ...	105
KISS ZSUZSANNA: <i>Zala megye egyesületei a forradalom és a kiegyezés közötti időszakban</i> ...	109
KÖVÉR GYÖRGY: <i>Egy dunántúli uradalomtörténet születésének nehézségei – Csapodi Csaba alsó-lendvai disszertációjának háttere</i>	121
KULCSÁR BÁLINT: <i>A Marcalmentétől az Őrségen át Göcsejig. A paraszai Biró család története a 18. században</i>	129
KURUCZ GYÖRGY: <i>Egy georgikoni tanár Londonban – részlet Gerics Pál Európa miveltebb tartományiban tett utazási jegyzések című útinaplójából</i>	139
MIKÓ ZSUZSANNA: <i>Solymos László Szilveszter ügye</i>	147
MOLNÁR ANDRÁS: <i>Šafařík földabrosza, a zalai ellenzék és a belovári kadét – Egy pánszláv propagandatérkép másolatának története, 1842</i>	159
MÜLLER RÓBERT: <i>Keszthely szőlőhegyei</i>	167
NÉMETH LÁSZLÓ SÁNDOR: <i>„...ha még Isten azt adja megérni, hogy szabad ember lész...” – Zalai rablevelek a 19. század közepéről</i>	173
PAKSY ZOLTÁN: <i>A közigazgatási reform terve és kudarca Magyarországon, az 1920-as évek elején</i>	199

SASFI CSABA: <i>Vlasitsok a keszthelyi gimnáziumban (1782–1846) – A keszthelyi monografikus hagyomány és hagyaték</i>	213
SCHMELCZER-POHÁNKA ÉVA: <i>A pécsi szerzetesrendi bibliotékák sorsa az 1950-es években</i> ..	227
SZABÓ CSABA: <i>Az elszabadult Prométheusz Magyarországon – Hévíz, 1986. március 3.</i> ...	247
TAR FERENC: <i>„Hát mit gondol, nagy úr volt ám a herceg úr!” – A keszthelyi Festetics család emlékezete</i>	265
TILCSIK GYÖRGY: <i>Mozaikok a zalaapáti bencés apátság történetéhez – Kunits Mihály 1821-ben készült leírása az apátságról</i>	279
TÓTH PÉTER: <i>Zala vármegye hatóságának kiadványai 1520-ból (Forrásközlés)</i>	299
Bibliográfia	315

Horváth Zita

BÚCSÚZTATÓ

Tisztelt gyászoló, búcsúzó családtagok, rokonok, barátok, kollégák!

Megrendültséget, szavakkal kifejezhetetlen fájdalmat érzek. Felfoghatatlan, hogy szeretett barátunk, kollégánk nincs többé. Kapiller Imre távozása pótolhatatlan vesztesége a levéltáros szakmának, nekünk, barátoknak, akik szerettük, tiszteltük őt. A végső búcsú óráiban, perceiben az emlékezés, a tiszteletadás szándéka jelenik meg a lelkünkben. Talán nemcsak az eltávozott miatt, hiszen számára a tér, az idő a létezés más dimenziójából a mi földi dolgaink átértékelődnek. A búcsú, az emlékezés önmagunknak, az árván itt maradóknak szóló üzenet. Megpróbáljuk összegezni, útravalónak és egyben tanulságként nevesíteni, hogy Imre mit jelentett számunkra, mit veszítünk távozásával, mi az, amit mindannyian megőrzünk, továbbviszünk belőle, mi az, amiért szerettük és tiszteltük őt, amire örökké emlékezni fogunk.

Én hónapra pontosan 30 éve ismertem meg őt. 1988-ban nyeretlen kétévesként – ahogy Imre mondta – egy sikertelen felvételit követően kerültem a Zala Megyei Levéltárba. Több mint két évet volt szerencsém a levéltárban dolgozni, mai napig meghatározó szakmai és baráti kapcsolatokat, életre szóló muníciót kaptam. A pályán maradásomban a levéltárnak és személyesen Imrének meghatározó szerepe volt, amiért nem tudok eléggé hálás lenni. És ha valamit tudok a levéltárról, a források értékéről és használatáról, azt mindenek előtt Imrének köszönhetem. Kutatási területem, szakdolgozatom, PhD disszertációm, több tanulmányom és első könyveim éceszgébere is ő volt. A történelem számomra általa vált életszágúvá.

Imrének nem kellett ahhoz tudományos cím, hogy intézménnyé, általa a levéltár zarándokhellyé váljék. Felsorolni is lehetetlen azon tanulmányok, disszertációk, könyvek sorát, amelyeknek ugyan nem ő volt a szerzője, de az ötletet és gyakran a forrásokat hozzá ő adta. Imre a levéltáros szakmában stallumok nélkül is rangot és nevet jelentett, büszkeséggel tölt el, hogy ismerhettem, tanulhattam tőle és barátjának tekintett. Impozáns műveltsége, tehetsége, tárgyi tudása, a forrásokkal való igényes bánásmódja tette lehetővé, hogy magabiztosan mozgott a történelem különböző korszakaiban, de akár a szépirodalomban is.

Elkerültem Miskolcra, ritkultak a találkozások, de amikor hazajöttem Egerszegre, szinte mindig meglátogattam. Soha nem felejttem, felejtjük el az augusztus végi pálkővei napokat, számunkra ezek igazi ünnepnapok voltak. Tiszteltük őt. Lenyűgöző tudását és csak az igazi nagy emberekre jellemző közvetlenségét, szerénységét, humorát és minden modorosság nélküli személyiségét. A tisztelet azonban kissé távolságtartó érzés, mi tiszteltük, de még inkább szerettük őt. Remélem ezt ő is tudta, érezte.

Kedves Imre!

Bízom benne, hogy fent megtaláltad a lelki békét és e pillanatokban egy pohár konyak és egy cigi mellett beszélgetsz Degré Lojzi bácsival, Szabó Béla bácsival Benda Danival, és onnan nézel le ránk. És nem érted, mi ez a felhajtás, ha tehetnéd, elküldenél a bűnvádi perrendtartásba.

Nemrég voltál 65, kötetel készültünk a köszöntésedre, nem vártad meg. Lesz kötet, de az már más lesz, nem lesz olyan, mint ahogy már semmi sem lesz olyan nélküled, mint régen volt.

Köszönjük, hogy voltál nekünk, köszönjük, hogy segítettél, szeretted minket!

Gazdagabbá váltunk általad és most szegényebbek lettünk nélküled. Te elmentél, mi itt maradtunk a fájdalom és az üresség érzésével. A fájó űrt, amit magad után hagyasz, talán idővel betöltik az emlékek.

Nagyon fogsz hiányozni! Isten Veled!

Zalaegerszeg, 2018. szeptember 21.

Hudi József

LEPSÉNY ÖNKORMÁNYZATA A 17. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN

A történeti Veszprém megye enyingi járásához tartozó Lepsény község a középkor végén a térség legnépesebb falujának számított, amely az 1540-es évektől Palota várához tartozott ugyan, de a fehérvári töröknek is adózott. A 16. század végén, a 15 éves háború idején lakosai elmenekültek, de 1617-ben újra letelepedtek. A községet a 16. század elején köznemesi családok (Bottka, Fülöp, Jánosi, Komornyik, Marton, Zichy) birták, az 1540-es évektől Palota végvárhoz kapcsolták. 1696-ben Bottka Ferenc pápai lovashadnagy és Babocsay Ferenc veszprémi alkapitány volt a falu földesura. A Bottkák részét királyi adománnyal a Nádasdy család kapta meg, amely aztán a falu egészét megszerelte és a 18. században egyik uradalma központjává tette a mezőföldi települést, melynek életét 1945-ig meghatározta.¹

A település a 17. század végén is népes helységnek számított: 1696-ban 30 egész, 5 fél- és 10 negyedtelek, összesen 45 telkes jobbágy tartozott az adózók közé, akárcsak 1720-ban. Az első népszámlálás idején (1785) 1099 lakosa volt a községnek. A falu határában lévő három szőlőhegyen (Tengerdi, Tikacs, Besnyő) 200 kapás szőlőt műveltek.² A jobbágyrendű lakosság életében igen fontos szerepet játszott a szőlőművelés, mivel a szőlő munkai igényessége miatt a szabadon adható-vehető birtokkategóriába tartozott, s ezért a szabadparaszti termelés és gazdálkodás lehetőségét biztosította.³

A község saját iratai a 17. századból nem maradtak fenn, csupán az 1683-ban készített községpecsét lenyomatát ismerjük, amely a pecsétmezőben ábrázolt ekevassal, csoroszlával, kalással és a felettük lebegő csillaggal együtt hűen kifejezi, hogy jobbágyfa-

¹ A lepsényi uradalomhoz tartozott a 18–19. században Alásony, Dáka, Dudar, Nána, Kiskovácsi, Lepsény község, Pere és Podar pusztá. Lepsény 1857-ben 6635 kh területen feküdt. Lásd: Ila Bálint – Kovacsics József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest, 1964, 244; Lepsény történetét röviden összefoglalta: Kállay István: *Lepsény*. In *Fejér Megyei Történeti Évkönyv 20*. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1989, 175–194; Lepsény úrbéri szerződéseit (1713, 1724) közölte: Lichtneckert András: *Veszprém vármegye urbáriumai, úrbéri és telepítési szerződései 1690–1836*. Veszprém, 2009, 197–199. Az uradalmi levéltár 1713-tól őrizte meg a lepsényi iratokat. Bakács István – Dávid Lászlóné: *Kisebbségi családi és személyi fondok*. II. Kézirat. Budapest, 1969, 119; Ifj. Babocsay Ferencről: Rainer Pál: *Egy dunántúli katonai família – a három Babocsay*. In: *Múzeumi Diárium*. Szerk. Geiszt Jakabné. Veszprém, 1991, 7–9.

² Ila – Kovacsics: i. m. 242–244.

³ A Veszprém megyei szőlőhegyi törvényeket kiadta Égető Melinda: *Hegytörvények és szőlőtelepítő levelek Veszprém vármegyéből (1626–1828)*. Budapest, 2006. A 19. században a lepsényi szőlőhegyekre Veszprém megye 1804-ben kiadott rendtartása volt irányadó. Közli: Égető Melinda: *Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból*. Budapest, 1985, 159–170.

luról és agrártelepülésről van szó.⁴ Veszprém megye helytörténeti lexikonának írói szerint a községben „régí idóktól ref. anyaegyház” működött, a katolikus egyházat csak 1748-ban vagy 1754-ben szervezték meg.⁵ Az általános kijelentést az újabb kutatások fényében konkretizálhatjuk: a református falu lelkészeit 1622, rektorait 1676 óta, a katolikus lelkészeket 1754 óta ismerjük.⁶ A katolikus tanítót először 1771-ben említették az iskolák összeírásában, de már korábban is működhetett.⁷

FORRÁSADOTTSÁGOK

Lepsény esetében a községi levéltár 17. századi anyagának pusztulása ellenére lehetőségünk van arra, hogy a község világi és egyházi igazgatását közelebbről megvizsgáljuk, hiszen a község magyarul és latinul vezetett református anyakönyve fennmaradt. A lelkészek az *Egyházi Jegyzőkönyv* első kötetét 1676–1777 között folyamatosan vezették, a községi tisztújítások eredményét pedig egészen 1803-ig feljegyezték.

A egyes jegyzőkönyvet Németi Debrececi István (1676–1687) kezdte vezetni. Szeli Sámuel (1696–1698) prédikátor érdeme, hogy a *Becsületes Ecclesia Könyvét* 1698-ban bekötötte, így az fennmaradhatott. Jelenleg a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára féltett kincsének számít.

A jegyzőkönyvet „Stephanus D. Nemeti” lelkész 1676. március 18-án nyitotta meg, anyakönyvként azonban Kocsi Csergő Bálint lelkész 1688-tól kezdte használni.⁸ A egyes anyakönyv csak a község történetének bizonyos szegmenseit világítja meg.

⁴ A pecsétlenyomat fotóját közli: Ila – Kovacsics: i. m. 243. A pecsétet ismerteti: Höke Lajos – Eötvös Lajos: Régi magyar községi pecsétek (Lepsény és Mező-Szt. György). In: *Századok*, 1868. 210–211.

⁵ Ila – Kovacsics: i. m. 243.

⁶ Névsorukat lásd: Rajczi Pál: *Series parochorum*. In: *A veszprémi egyházmegye névtára 1992*. Veszprém, 1992, 283. *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760*. Szerk. Köblös József–Krántz Zsolt. Pápa, 2009 /A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai 10./, 210–211. Az újabb kutatás kiderítette, hogy Acsády Ádám Péter veszprémi püspök már 1737-ben plébániát akart alakítani Felsőörsön és Lepsényben, de próbálkozása kudarcba fulladt. Mindkét plébánia megszűnt 1738-ban. Vö. Hermann István: *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században 1700–1777*. Veszprém, 2015, 66. Padányi Bíró Márton 1752-ben és 1757-ben készült és Rómába küldött latin nyelvű jelentéseiben azt írta, hogy a templomot 1740-ben vette vissza az akatolikusoktól, a parochiát pedig 1753-ban alapította. Kajár (Balatonfőkajár) és Bozsok (Balatonbozsok) filia tartozott hozzá. Vö. *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök naplója. Függelékül Bírónak Rómába küldött két jelentése 1752 és 1757-ből*. Közli báró Hornig Károly. Veszprém, 1903.

⁷ Ila – Kovacsics: i. m. 245.

⁸ Kocsi Csergő Bálint lepsényi működéséről lásd: Mocos Gyula: Adalékok Kocsi Csergő Bálint életéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1892. 3. sz. 358–372.; Lic. Rácz Kálmán: Kocsi Csergő Bálint 4. *Dunántúli Protestáns Lap*, 1905. 52. sz. 896–899.; Kállay: i. m. 189. Mocos közli a lelkész 1688–1693 közötti naplószerű feljegyzéseit is (Mocos: i. m. 363–366.)

Tartalmazza

- 1.) az anyakönyvi bejegyzéseket,
- 2.) a fontosabb köztörténeti adatokat (pl. a törökök 1683. évi bécsi hadjáratának feljegyzését, a „derék kurutz világ” eseményeit, a pestis pusztításait stb.),
- 3.) az egyháztörténeti feljegyzéseket:
 - feljegyezték a lelkészek, tanítók alkalmazását (felfogadását, elbocsátását), díjleveleit;
 - a különféle egyházfegyelmi ügyeket;
 - a lelkészek, esperesek temetési adatait (a prédikációban használt bibliai helyek megjelölésével);
 - az egyházközség anyagi ügyeit (számadásokat, építkezéseket, kegyes adományokat);
 - az egyházközség adományait más egyházközségek számára (pl. templomépítésre az 1680–1690-es években általában 25 dénárt adtak);
 - a kollégiumok (különösen Pápa) számára nyújtott adományokat;
 - a tisztségviselők megválasztását, nevüket, az esküformát (a 18. századból);
 - az egyházmegyei gyűlések végzéseit;
 - püspöki vizitációra vonatkozó utalásokat (a püspök egy alkalommal, 1697. január 31-én végzett egyházlátogatást).⁹

A kor keresztény gondolkodásához fontos tudni, hogy a vallási közösségnek valaki akkor lett a tagja, ha megkeresztelték, s ez a viszony addig tartott, amíg el nem temették. Ezért az anyakönyvek a keresztelési és temetési időpontokat tartalmazzák nemcsak a 17., hanem a 18. században is.

A keresztelési, házassági, halotti (temetési) feljegyzéseket Kocsi Csergő Bálint utódai is folytatták, emellett a fontosabb történeti, egyháztörténeti eseményeket szintén megörökítették. A korai bejegyzésekből megismerjük a családneveket: az 1660–1690-es években több mint hatvan családnevet találtunk a keresztelési, házassági és halotti anyakönyvi feljegyzésekben.¹⁰ Itt élt a Babadi (Babádi), Badits (Baditz), Bakó, Balassa (Baláss), Baranyai, Bene, Bodó, Borzádi, Bots (Bocs), Budai, Csapó, Csizmadia (Csizmazia, Közi Csizmazia), Csordás, Dobos, Domonkos (Domokos), Erdélyi, Fábján (Fabján, Fábíán), Faluvégi, Fejér, Fodor, Gondán, Györgyfi, Hársádi (Hársádi, Hársadi), Huszti, Jenei, Kajdi, Kalozi (Kálózi), Kardos, Kemény (Nagy alias Kemény), Keresztesi, Kertész, Kis (Kiss), Kiszés, Kontzos (Koncsos), Kovács, Körmendi, Kun (Kún), Laki, Lőrincze, Marton, Molnár, Nagy, Nemes, Nosztori (Nostori), Ősz, Pap, Répás, Ridegh, Sárközi, Sodos, Somogyi, Szabó, Szalai, Szántó, Szeli, Szeli, Szilágyi (Sziládi), Szőke, Szűcs (Szűts), Tengődi, Thuri (Turi), Tóth (Tot), Varga, Vintze (Wincze), Vitáris familia.

⁹ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: DREL) III. 120.a. 1. A lepsényi vegyes anyakönyv 1676–1803, 12.

¹⁰ Az 1696. évi dikális adóösszeírás csak 23 jobbágyot említ; az adófizetők a családfejeknek csak egy részét jelentették. Vö. Pákay Zsolt: *Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján (1531–1696)*. Veszprém, 1942, 114. (Az év nyomdahibával olvasható: 1966.)

A 17. századi feljegyzések olvastán világossá válik előttünk, hogy a szintiszta református községben nem volt külön *presbitérium* (presbyterium): a község és a református egyház ügyeit a lelkész és az elöljáróság együttesen intézte. Vagyis az egyháztanács (presbyterium) funkcióját a községi elöljáróság látta el a lelkész irányításával. 1697. április 24-én a bírák és esküdtek neve előtt a lelkész kivételesen azt is feljegyezte fel, hogy „*Birákká választattanak Isten igazgatásábul; és közönséges voxbul az ecclesia és falu gondviselésére.*”¹¹

KÖZSÉGI ÖNKORMÁNYZAT

Kezdetben csak két bíró nevét jegyezték fel. Az elsőt „fő bíró” vagy „magyar bíró” vagy „törvény bíró,” a másodikat „török bíró,” majd „német bíró,” „falu bírása,” „kurutz bíró,” később „spanyor” (= spanyol) bíró, „spanyor és német bíró,” „német, spanyol és olasz bíró,” máskor csak „olasz bíró” néven említették.¹² Egy idő után a teljes elöljáróság (2 bíró, 2 esküdt) nevét is megörökítették. Az elöljáróságban később az esküdtek mellett szolgáló *kisbíró*, továbbá az urasától árendált községi kocsmát felügyelő *borbírák* nevével is találkozunk. A falu szolgálatában pásztorok (borjú-, tehén-, ökörpásztor) álltak. A szüleiéknél a *bába* segédkezett.¹³ 1697-től önálló *jegyzőt* (notariust) is fogadtak Szecsódi Pál személyében, akinek házat is építettek a „Köz ut mellett”.¹⁴ Így a tanító mentesült a jegy-

¹¹ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 12, 116. 1692-ben a készpénzt is az eklézsia ládájában őrizték.

¹² A török bíró a 16–17. századi magyar nyelvű forrásokban legalább három jelentésben fordul elő: 1.) Török bíró a 16. században a hódoltsági *török közigazgatás vezető hivatalnok*a, az iszlám jog szerint ítélező bírása (kádi); 2.) A 17. században a hódoltságban a *török bíró* a magyar település azon bírása, aki a török részre adót szed; 3.) A kettős adóztatású hódoltsági területeken a földesúri (és vármegyei) adót szedő falubíró (törvénybíró) mellett működő másik bíró, aki török részre, a török földesúr megbízásából szedte az adót. – A katonaság adószedője funkciót Székesfehérvár felszabadítása (1688) után is ellátó lepszényi második bírót – mint a fenti felsorolás is mutatja – a lokális nyelv a katonaság mindenkorai etnikai összetételének megfelelően érzékletesen kifejezte. A magyar közösségek által a 16–17. században választott *török bíró* tisztségével alig foglalkozott a szakirodalom. – Az alsóörsi és felsőgörzsönyi török bíróról lásd: Lichtneckert András: Az alsóörsi török ház és török bíróság a Mórocza család irataiban. *Levéltári Szemle*, 2006. 4. sz. 11–16. A nagybajomi 16. századi török bíróról: Solymosi László: A hódoltság néhány somogyi település történetében. In: *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 8. Szerk. Kanar József. Kaposvár, 1977, 30. A váci püspöki uradalom falvaiban tevékenykedő török bíróról: Szarka Gyula: *A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában 1526–1686*. Vác, 2008 /Váci Történelmi Társ. 5./, 276. A Jászságban működő magyar bíróról, török bíróról, a kapitányok bírájáról: Hegyi Klára: Jászberény török levelei. Botka János: Latin és magyar nyelvű források a Jászság XVI–XVII. századi történetéhez. In: *Szolnok Megyei Levéltári Füzetek* 11. Szolnok, 1988, 185.

¹³ A 17. században tevékenykedő bábaasszony Sodos Benedek anyósa (napája) volt, 1714. május 13-án prédikációval temette a lelkész, majd feljegyezte, hogy „edgy jo bába asszony” volt. DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 130.

¹⁴ Szecsódi Pál felfogadása, 1697. DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 12. (Konvencióját nem jegyezték fel.)

zői teendők ellátása alól. A *második bíró* a török hódoltság alatt a törökök adószedője volt, később a faluba beszállásolt császári katonaság ellátásáról (kvártélyról, porciószedésről, készpénz beszedéséről, a tiszteteknek „discretio” címén adandó ajándék előteremtéséről) kellett gondoskodnia. A jobbágyok számára a legnagyobb terhet nem a királyi, nem is a földesúri adó, a „robot és szolgálat,” hanem a helyzetével gyakorta visszaélő katonaság ellátása jelentette a 17. század végén éppúgy, mint a 18. században.¹⁵

Tisztújítást évente Gergely (március 12.) és Szent György (április 24.) napján vagy napja táján tartottak. Gergely napján volt az egyházközségi tisztújítás. Ekkor a tanítót és a lelkészt fogadták fel vagy „marasztották”, azaz hivatalában megerősítették. A községi elöljáróságot – többi jobbágyközséghez hasonlóan – Szent György napján választották meg. A tisztségviselők egy évig szolgáltak. A megválasztott személyeket a választást követő valamelyik vasárnapon a templomban szokás szerint feleskették.¹⁶ A 18. században már írásban rögzített esküszöveget használtak.¹⁷ Az iratokat és más értékeket az eklézsia ládájában őrizték.¹⁸

A lelkész főként azt tartotta érdemesnek följegyezni, hogy a két bíró mennyire szolgálta az eklézsia érdekeit. 1683-ban Baranyai János törvénybíró, Nosztori Péter „magyar bíró” csak a rutin feladatokat látta el: „*jól lehet nem építettek, mert szükség nem kívánta, de helyette fordolottak*” – forgolódtak, azaz eljártak a falu és az eklézsia dolgában.¹⁹ Az 1690. április 8-án megválasztott Gondán István főbíró és Tóth Mihály „német bíró” munkájával Kocsi Csergő Bálint elégedett volt: „*istenessen, kegyessen vigyáztak mind az ecclesia szükségére, mind penigh az falu gyamolittására, takargatására.*”²⁰

A lelkész és a falusi elöljáróság együttesen végezte az egyház igazgatását. A község gondoskodott a lelkész és a tanító felfogadásáról, a templom és az 1676 óta biztosan meglévő iskola (schola) fenntartásáról.

A lelkész alkalmazását három tényező határozta meg. Felfogadásához az *esperes* (senior), az *egyházmegye* (a lelkészekből álló „szent társaság” vagy „szent presbyterium”) és a *helyi közösség* („gyülekezet”) egyetértése kellett. A lelkész és a tanító fizetését a falu elöljárósága az érintettek beleegyezésével határozta meg. Kocsi Csergő Bálint *lelkési konvencióját* az „ecclesia szorultságához képest” állapították meg 1689-ben²¹:

¹⁵ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 7. A katonaság nemcsak szállást, étellemezést, hanem készpénzt is követelt. 1688-ban például Pálffy Károly hadainak ellátására a „németh kvartélon fellyül” 1100 forint készpénzt kellett a „szegénységheknek” előteremtenie.

¹⁶ 1696-ban április 24-én volt a tisztújítás, az eskütelre azonban csak május 20-án került a sor. „*Megh esküttették a birákat és az öreg esküttet a templomban*” – jegyezte fel a lelkész. DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 14.

¹⁷ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 21. 1727-ben a rektoroknak már egységes esküszövege volt (Formula juramenti rectorum). A kötet végén olvasható az első és második bíró, az urasági bíró („az uraság bíróságára választott” személy), az „eskütt emberek”, a notarius, a presbyterek esküszövege. Beírásuk időpontját nem jegyezték fel.

¹⁸ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 18.

¹⁹ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 4.

²⁰ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 7.

- 1.) Évente kap 25 forint készpénzt.
- 2.) Búzabéli fizetése 20 kila.
- 3.) Fahordás, szénatakarás [takarulás], őszi-tavaszi szántás a régi mód szerint.
- 4.) Egy forint ára faggyú.
- 5.) Egy kősó.

1698-ban és 1699-ben Békési András lelkész „szolgálatya jutalma” már valamivel kedvezőbb helyzetet tükröz:²²

- 1.) Készpénz 30 forint.
- 2.) Búza 35 köből.
- 3.) Négy hold őszi vetés takarításával együtt, három szántásban.
- 4.) Két hold tavaszi, takarításával együtt.
- 5.) Kenderbéli vetés.
- 6.) Kaszálórét.
- 7.) Elegendő fa.
- 8.) Egy kősó.
- 9.) Egy forint ára faggyú.

A viszonylag kedvező szerződést az eklézsia 1700-ban is fenntartotta.²³

A lelkészek mellett a nekik alárendelt tanítók, korabeli nevükön oskolamesterek javadalmát is ismerjük. Szecsődi Pál oskolamester konvenciója 1689-ben a következő tételből állt:

- 1.) Egész évi pénzbeli fizetése 7 forint.
- 2.) Gabonája 7 kila.
- 3.) Három kila alá való őszi szántás.
- 4.) Egy hold köles.
- 5.) Páronként adnak neki egy kenyeret, másfél font húst (vagy egy tyúkot vagy egy disznólábat).

A kvártélyozó hadak miatt a falu „nagy nyomorúságban” volt, ezért az 1693. évre a lelkész fizetését 30 forintban és 30 kila búzában; a tanítóét pedig 10 forintban és 10 kila búzában állapították meg.²⁴

A tanító konvencióját 1697 márciusában ismét meghatározták:

- 1.) Készpénz 10 forint.
- 2.) Búza 10 kila.
- 3.) Őszi vetést tettet az eklézsia harmadfél kilárul, tavaszi zabvetést két kilárul.
- 4.) Faggyú árában adnak 50 pénzt.
- 5.) Perpetua coquiát napjában egyszer.
- 6.) Gyermekek tanításában amint megalkudhatik.

²¹ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 6. A csekély fizetés is szerepet játszott abban, hogy Kocsi Csergő ezután a pápai kollégiumi tanári állást választotta.

²² DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 16–17.

²³ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 17.

²⁴ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 8.

Szőgyéni Sámuel fentebbi konvenciója annyiban hozott újat, hogy először említette a *tanító napi egyszeri sorkosztját* (perpetua coquia) és a *tandíjat*, amelynek megállapítását a szülők és a tanító megegyezésére bízták. A sorkoszt azt jelentette, hogy az oskolamester naponta más-más családnál kapott egyszeri étkezést.

Bármennyire meglepő, de a feljegyzések nem tesznek említést arról, hogy a tanulók a 17. században jártak-e iskolába, sem pedig arról, hogy az előjárók bármikor is ellenőrizték volna az iskolát. A tanítók sora, s néhány halálozási bejegyzés mégis azt bizonyítja, hogy az iskola folyamatosan működött. 1697. december 16-án Dobos István „scholában járó” fiát prédikációval temették.²⁵ 1699-ben április 25-én Baranyai István, április 29-én Tót („Thót”) Imre „scholában járó” fiacskáját temette a prédikátor.²⁶

A közösség gondoskodott a templom, a parókia és az iskola fenntartásáról, javításáról. 1697-ben Szecsődi Pált fogadták fel *notárius*nak, aki számára a Közút mellett házat is építettek. Ugyanekkor Szőgyén Sámuel 2 évre fogadták fel „schola mesternek”.²⁷ (Eddig más, iskolát fenntartó falvakhoz hasonlóan a tanító végezte a jegyzői teendőket.)

A helybeliek a török hódoltság megszűnte után a veszprémi, székesfehérvári, komáromi vásárban szerezték be a szükséges portékákat. Az épületfát Somogy megyéből vagy a Bakonyból szerezték be. Az egyházmegyei (tractualis) gyűlést Veszprémben Gergely napi vásárkor szokták tartani, így a vásári portékák beszerzésére is mód kínálkozott.

KEGYES ADOMÁNYOK

Az egyháztagok külön-külön, illetve a közösség együttesen is jótékonytárgyat gyakorolt. A kegyes adományok egyszerre szolgálták az egyház működőképességének fenntartását és anyagi gyarapodását. A jótékonyságnak számos formája volt. Ha valamely gyülekezet bajba került vagy nagy költségbe verte magát, kisebb segélyösszegre mindig számíthatott.

Néhány bejegyzést találunk az egyházközség anyagi gyarapodásáról, az egyháztagok jóténykonykodásáról. A gyülekezet 1698-ban *keresztelő kannát* készíttetett, melyet meghoztak, de az árát nem jegyezték fel.²⁸ Ugyanebben az évben Gondan István egy *kendőt* adott az eklézsiának.²⁹

Végrendelkezés alkalmával először az Isten iránti hála kifejezésésképpen az egyháznak hagyományoztak, s csak ezután következtek az örökösökre, hozzátartozókra vonatkozó rendelkezések.

1688: Pap Istvánné ebben az évben hunyt el, a prédikátor számára 50 dénárt hagyott.³⁰

²⁵ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 120.

²⁶ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 121.

²⁷ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 12.

²⁸ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 16.

²⁹ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 17.

1691: Baranyai Miklós július 20-án 2 tallért hagyott az eklézsia épületeire; Babadi Mihály október 22-én 2 kila búzát hagyott az eklézsiára, melyet a következő év májusában 1 forint 70 dénárért eladtak.³¹ Göbolyös Márton október 30-án 1 forintot hagyott az egyházra, melyet örökösei rendesen megadtak.³²

1692: A néhány évvel ezelőtt elhunyt öreg Szűts Miklósné 2 akó bort hagyott az egyházra; ebből egy akót István fia meg is adott, a másik helyett 1692. április 20-án 1 forint 10 dénárt fizetett (ekkor egy akót 3 forinton lehetett venni). Április 22-én a prédikátor három szombathelyi tömlöcből szabadult hittestvér között osztotta fel az összeget³³. Segélyben részesítette Peleskei Péter³⁴ szentgyörgyvölgyi lelkészt (ministert), Herendi István³⁵ szentpéteri lelkészt és Vetsei András³⁶ szentpéteri oskolamestert.

1697: Somogyi Mihály lepsényi főbíró nagy tettet hajtott végre: saját költségén *prédikáló széket* építtetett, amely december elejére el is készült.³⁷

1698: Április 5-én egy *pápai kollégista* (neutralista) járt itt, aki 11 dénárt kapott.³⁸ Marton János a végrendeletében az eklézsiának hagyott 5 tallért, melyet özvegye a lelkésznek át is adott. Ugyanebben az évben Györgyfi István „egy borjucskát” hagyott az eklézsiára, melyet eladtak, s annak árát, 3 forintot a lelkésznek átadtak.³⁹ A gyülekezet az etyeki templom épületére két öreg garast adott.⁴⁰

1699: A helyi disznópásztor az eklézsia szükségleteire 5 garast adott.⁴¹

1700: A közpénztárból a *bölcskei templom* építésére 28 dénárt fizettek ki.⁴²

³⁰ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 116.

³¹ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 116.

³² DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 116.

³³ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 116..

³⁴ Peleskei/Pölöskei Mező Péter 1681–1717 között Szentgyörgyvölgyön volt lelkész, ahonnan elűzték. 1718–1734 között Takácsi lelkésze, itt hunyt el 1738-ban. 1708–1709-ben az őrségi egyházmegye proseniora (alesperese), 1731–1732-ben a pápai egyházmegye esperese. *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai...* 552.

³⁵ Herendi István már 1689 előtt Őriszentpéteri lelkész volt, egészen 1692-ig szolgált, 1693–1728 között Tótvázsonyban, Tihanyban, Szentgálon, Füreden (Balatonfüreden), végül 1718–1728 között Fülén lelkészkedett, itt is hunyt el. *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai...* 419.

³⁶ Vecsei/Vécsei K. András Pápan, majd Debrecenben tanul, 1692 előtt ? [= Őriszentpéteren] rektor, később Gyermelyen (1700?–1715), majd Csabdiiban (1715–?), a vértessaljai egyházmegyében volt lelkész. *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai...* 664. (A lepsényi anyakönyv pontosítja az adattár adatait; eszerint 1692-ig Őriszentpéteren tanított, ahol üldözték, bebörtönözték, szabadulása után távozni kényszerült.)

³⁷ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 13.

³⁸ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 17.

³⁹ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 14.

⁴⁰ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 16.

⁴¹ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 17.

A 17. század második felében *Szabó Mihály* sokat tett a közjóért. Amikor 1708-ban 80 évesen elhunyt, a lelkész fontosnak tartotta megörökíteni a „jó emlékezetű,” a „helységnek, s ecclesiának sokat szolgált, meg ellemedett” egyháztag munkálkodását.⁴³

EGYHÁZFEGYELEM

Az előjáróság és a lelkész, mint *egyházi bíróság* az egyházi törvények betartására, az erkölcsök védelmére is gondot fordított, bár a háborús viszonyok miatt az 1680–1690-es években nem mindig léphetett fel az *egyházi törvények* (kánonok) szigorával. Többnyire a tolvajokat, házasságtörőket ítélték penitencia-tartásra, nyilvános bűnbánatra. A büntetés lopás esetén „megcsapatás”, úrvacsorától való eltiltás; házasságtörés esetén többszöri pellengérré állítás és nyilvános bűnvallás (eklézsia-követés), úrvacsorától való eltiltás volt. Legsúlyosabb büntetésnek a faluból való elűzés számított.

Néhány esetet közelebbről is ismerünk. 1677-ben Eösz Imre az előjáróság előtt megfogadta, hogy a továbbiakban Úrnapiján a „bor italtul” magát megtartóztatja.⁴⁴ (Ebben az évben bizonyára nagy botrányt okozhatott a részegségével.)

1692-ben Csozó Mihályt és Csapó Mihályt Székesfehérváron az Iván napi vásáron szándékos *lopáson* érték. Amikor erről a lelkész tudomást szerzett, egyházi penitencia-tartást akart véghezvinni, de annak ellentálltak, ezért „átokban lévén”, egy évig úrvacsorához sem „botsátattak”, mígnem végül „meg békéllettek nagy nehezen az ecclesiával”.⁴⁵

1693-ban a *birák hanyagok* voltak, a lelkész elégedetlen volt velük, mert nem tartottak rendet: „Ezek bíróságában-is, sem az Istent káromlóknak, sem az szombath törőknak, sem lopóknak, sem istenteleneknek méltó s érdemlett fenytékek; hanem az gyermek az vén emberen, és az el vétett alávaló az tiszteletes emberen bócztelen és illetlen beszédekkel, és tselekedetekkel el hatalmazott.”⁴⁶

1697-ben Csapó Mihályt *szénalopásért* büntették meg: a károsultnak 8 forint kártérítést fizetett és az eklézsiaát „a birák jelen létében meg követte”. Ebben az évben Fejér Istvánné házában történt a legnagyobb botrány: május 22-én „gonosz életű szolgálója” *gyermeket* szült, majd megölte. A vizsgálat szerint az apa az asszony egyik szolgája volt. A szolgát átadták a fehérvári harmincadosnak „törvényes revisiora”, majd amikor visszatért, pellengérré állították, megcsapatták és szeptember 10-én „a faluból is ki verettetett”. A „megesett legényt” enyhébben ítélték el: háromszor pellengérré állították, „harmadszor absolváltatott”, vagyis bevétetett az eklézsiaába.⁴⁷

⁴² DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 17.

⁴³ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 124.

⁴⁴ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 1.

⁴⁵ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 9–10.

⁴⁶ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 9.

TANULSÁGOK

Összességében elmondható, hogy a lepsényi református közösség a török uralom alatt, majd a hódoltság megszűntével – gazdaságilag igen nehéz helyzetben is – biztosította a református egyház és a község működőképességét. A lelkész az előljárással karöltve a mindenkori lehetőségekhez képest megfelelően gondoskodott az egyházi törvények betartásáról és betartatásáról. A közösség vallási homogenitása sem ekkor, sem ezután nem indokolta, hogy az egyházi és világi öngazgatás egymástól szétváljon. Erre csak a 18. század derekán került sor, amikor a betelepült katolikus jobbágyok száma olyannyira megnőtt, hogy 1754-ben már lelkipásztort rendeltek melléjük, 1772-ben pedig véglegesen megszervezték a plébániát.⁴⁷ A világi és egyházi igazgatás szétválása Szikszai Nagy Sámuel prédikátorsága alatt következett be: a törvénybíró, kisbíró és a két esküdt mellé 1771-ben választottak először gondnokot (curator).⁴⁸ A helyi hatalmi viszonyok azonban még jó ideig nem változtak: a községi önkormányzatot továbbra is a törzsökös református gazdák irányították.

⁴⁷ DREL III. 120.a. 1. 1676–1777. 13.

⁴⁸ Szabó István (1754–1757) volt a katolikus közösség első lelkésze, 1759-ben Kalló Antal szolgált, 1760–1772 között nem volt lelkész. A középkori plébániát csak 1772-ben sikerült újjászervezni a gr. Nádasdy család patrónusi támogatásával. Az anyakönyveket is ekkor kezdték vezetni. Az első plébános Schwarczfischer Adalbert (1772–1797, 1800–1804) volt. A faluban ezután is a reformátusok maradtak többségben, a felekezeti arányok a későbbiekben módosultak, de a református többség a második világháborúig fennmaradt. Rajczy Pál: i. m. 283. 14., *Schematismus cleri almae Dioecesis Wesprimiensis ad annum jubilaei 1938*. Wesprimii, 1938, 18.

⁴⁹ DREL III. 120.a. 1. 1676–1803, 32.